

Södra Flenarnas fäbod

RUNE HÅLL

Fäbodväsendet dör ut

Socknarna kring Siljan har historiskt alla haft sin egenart, där varje sockens speciella inriktning varit en viktig del i försörjningen och ett komplement till naturahushållningen. Korgarbeten, hårarbeten, båtbyggeri, tillverkning av vävstolar, spinnrockar är exempel.

För Solleröns del har fäbodväsendet, där Sollerön haft det mest utbyggda fäbodbruket i landet, tillsammans med båtbyggeriet varit utmärkande för bygden och en central del i solleröbornas identitet.

Under sommarmånaderna – från någon gång i maj till fram emot jul – var man ständigt på vandring till och mellan de olika fäbodarna på fastlandet. Detta finns beskrivet i bl.a. Karl Lärkas bok »Karl Lärkas Dalarna«.

Till hemfäbodarna flyttade i regel hela familjen. Flyttningsdagen bestämdes av sockenstämman och innebar att i stort sett hela öns befolkning och kreatur samtidigt lämnade ön. Hur det kunde se ut och låta när såväl kreatur som människor förflyttade

Häll Anna f. 1906. Foto: Rune Häll

sig ner mot Siljan för vidare transport till fastlandet och ön i stort sett avfolkades, är svårt att i dag föreställa sig. Ett skådespel som inte längre är möjligt att uppleva.

Inför vandringarna till fåbodarna västerut delades boskapen upp i gätlag med en äldre kvinna som ledare för varje lag och ett par yngre kullor som vallkullor.

Männens uppgift var att se till att byggnader och allt övrigt som behövdes för fåbodbruket var i användbart skick när folk och kreatur anlände. Gärdesgårdarna skulle underhållas. Ved samlas ihop. Träkärl, skålar, laggade byttor och smörkärnor läggas i blöt för att tätna. Trasigt och uttjänt byts mot nytt.

Till männens uppgift hörde också att vandra till och från fåbodarna och bära *foror*. Då bar man till fåbodarna vad som behövdes där och bar hem de produkter som tagits fram. Främst smör och ost och messmör.

Tiden man vistades på ön blev, inberäknat slätterperioden under högsommaren, ca 5 månader. Man var därmed på vandring mer än halva året. Fram till tiden omkring sekelskiftet 1800-1900 förde solleröborna en nomadiserande tillvaro. En viktig del i bygdens berättelse.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet upphörde allt fler att under våren *buföra* med kreaturen till fåbodarna. Långfåbodarna upphörde först att vara i bruk och i takt med att det fanns enklare sätt att få sin försörjning och naturahushållningen fick allt mindre betydelse, upphörde successivt såväl flytten till mellanfåbodarna som till hemfåbodarna.

Konstgödselns användning i jordbruket gjorde också att man kunde få fram större skördar hemma på ön och i hemfåbodarna, eller åkerbodarna som det också kallades, och inte längre behövde ta till vara allt som kunde användas till djurfoder.

Omkring tiden för andra världskriget kan man säga att det traditionella fåbodbruket i stort sett var över för Solleröns del, även om en del familjer fortsatte att flytta med kreaturen till fåbodarna ytterligare några år.

Innan långbanken och flottbron mellan Sollerön och fastlandet byggdes, färdig att tas i bruk 1892, fick kreaturen fraktas över vattnet med flottar eller båtar. Så kallade *sturbåtar*. En typ av *sturbåt* finns fortfarande bevarad och kan beskådas i ett båthus vid gesundalandet norr om bron. En fast broförbindelse fick också konsekvenser för båtbyggandet i och med att man inte längre var beroende av båtar för att ta sig till fastlandet.

I början av 1900-talet fanns på Lerön, mellan Sollerön och fastlandet, såväl sågverk som båtfabrik. När efterfrågan på båtar avtog och båtfabriken avvecklades, köptes byggnaden av Ryssa Alliansmission och virket återanvändes till att bli Ryssa Allianskapell. Byggnaden står alljämt kvar på sin plats i Ryssa.

1944 byggdes bilväg till Södra Flenarnas fåbod, som första bilvägen på solleröskogen. Då blev det också möjligt att använda häst och trilla vid buföringen, något som finns som tidiga minnen hos oss som på somrarna växte upp i fåboden och var med om flyttningarna. Med på trillan fanns, förutom säckar med mjöl och potatis och andra förnödenheter, ofta också en gris i en egen träbur längst bak på trillan. Ofta också en katt, som med tanke på rymningsrisken också hade eget boende under de ca tre till fyra

Håll Anna i södra Flenarna. Foto: Rune Håll

timmar det tog för hästen att gå från Sollerön till Södra Flenarna. Bilvägen gjorde det också möjligt att flytta boskapen med djurtransport eller med traktor och boskapsvagn. Man fortsatte ändå att vandra med kreaturen mellan ön och fäboden fram till slutet av 1950-talet.

Fram till mitten av 1960-talet fanns i Södra Flenarna tre familjer som varje sommar flyttade till fäboden med kreaturen – *Hållfok*, *Svarffok*, och *Smisfok*. När Svarfgården och Smisgården slutade med fäbodbruket blev Hållgården ensam om att hålla fäbodkulturen vid liv. Från såväl Smisgården som Svarfgården var man fortfarande angelägna att, även om fäbodbruket var avslutat för deras del, fortsätta att vårda miljön som den varit och noga med att ingenting skulle förändras.

Kor är flockdjur och när Hållgården blev ensam om att flytta till fäboden fick det också konsekvenser för hur korna uppförde sig. De första dagarna, när korna kom tillsammans från de olika gårdarna, blev det ett ständigt stängande och kamp om vilken av korna som hade de bästa ledaregenskaperna. Kon, som efter några dagar stod som slutgiltig segrare fick bära skällan och blev självskrivnen ledare för de andra korna. När det inte längre fanns någon

flock att tillhöra och ingen skällko att följa blev Hållgårdens båda kor en del av den mänskliga flocken och när man var på *gätningg* fick man ibland se upp. Satte man sig ner när korna hade ätit sig mätta och var nöjda, kunde korna komma och lägga sig helt nära. Ibland så nära att man kunde riskera att få kon över sig. Korna är ju inte de mest avancerade när det gäller finmotorik. Att få drygt 200 kilo ko i sitt knä är knappast något att önska sig.

Solleröns sista fåbodbrukare

Håll Anna, tillsammans med sin man Bus Erik från Busgården i Bengtsarvet, verkade längst som fåbodbrukare inom Sollerö socken och buförade varje sommar när skolan var slut för terminen till Södra Flenarnas fåbod. Sista året med kor var 1980 och därefter ytterligare två år med getter. Sista året flytten gick till Södra Flenarna var därmed 1982 och en månghundraårig epok var slut vad gäller Solleröns historia.

Alla bär vi med oss vår berättelse, unik för var och en av oss och Håll Annas historia var unik på sitt sätt. Född 1906 och uppväxt i byn Kulåra på

Sollerön som äldst av fyra syskon med tre yngre bröder. Annas far, Håll Anders, var byföreståndare i Gruddbo by och förutom bonde och jägare också byns skomakare. Han byggde hus och tillverkade laggkärl för avsalu. Annas mor, Järk Kari, kom från Järkgården i Gruddbo, duktig på allt som hörde kvinnogöra till med en hög grad av självkänsla som sig bör när man är stolt över sin härkomst.

Håll Anna och Bus Erik. Foto: Rune Håll

I Karl Lärkas bok »Karl Lärkas Dalarna« (s. 91) finns bilden på en man som står på gårdsplanen och arbetar med veden. Bilden, tagen 1917, är en av de allra första bilderna som Karl Lärka tagit. Mannen på bilden, Grudd Mats Matsson f. 1824, kallades allmänt för »Gruddfarfar«. Han var Håll Annas mors morfar. Karl Lärka hade för övrigt en speciell relation till Flenarna i och med att hans mor Olhans Kristina hade sina fåbodar i Norra Flenarna.

I naturahushållningens tidevarv hade Anna en given plats och bodde kvar hemma på Hållgården bortsett från några vintrar när hon arbetade som »kocka« i skogen och lagade mat åt skogsarbetare. Hon blev också öns trogen mer än de allra flesta och de gånger hon lämnade ön, bortsett från den årliga flytten till Södra Flenarna, var lätt räknade.

Håll Anna i »Mejeriet«. Foto: Rune Håll

Djupt religiös, som sina förfäder, gick Anna som ung med i frikyrkorörelsen, en av den tidens folk rörelser med religiösa förtecken. Hon klippte aldrig sitt hår, som normen var inom delar av rörelsen och var högst tveksam till många av de moderniteter som allt mer kom att präglade en ny tid. Att inget arbete, förutom det allra nödvändigaste, skulle utföras på söndagarna, var en självklarhet.

Att som barn växa upp på somrarna i Hållgården i Södra Flenarna, som en del av en kultur som inte längre finns och allt färre har några minnesbilder från, har säkert satt sina spår. Anna gick tidigt upp varje morgon och handmjölkade korna. Hon kom sedan in och lagade frukost på öppna spisen, alltid havregrynsgröt, där vi barn var och en såg till att vi var påklädda och klara att möta dagen. Mjölken skulle också separeras, då grädden skildes från mjölken. Att vakna till det karaktäristiska ljudet av separatoren, som drogs för hand i farstun, är en erfarenhet man kan dela bara med dem som upplevt samma sak.

Efter frukost var det dags att gå med korna i skogen på bete, att *gäta*, där Anna visste vad korna tyckte om och var det bästa betet fanns. Ibland följde någon av de äldsta av oss barn med, men oftast stannade vi kvar i tälten, där de som var äldst hade ett outtalat men självklart ansvar för dem som var yngre. Under gätningen hade Anna alltid fältfloran med i sin *lidukupp* och kunde namnen på många blommor och växter och vilka olika egenskaper de hade.

Middag äts någon gång mitt på dagen efter att korna kommit hem. Därefter vidtog arbetet med att förädla mjölk och grädde till smör, messmör, ost, *mysuklabbar* och andra nödvändiga sysslor, tills det var dags för kvällsmjölknigen och kvällsmaten.

Till helgen och andra högtidliga tillfällen, brukade Anna baka *stjyrkaku* i den vedeldade kokspisen. En delikatess som tillsammans med hemkärnat smör var oöverträffat som högtidsgodis. Huvudingrediensen var *tjynnstjyr* (kärnmjölk) – en restprodukt från smörtillverkningen, bikarbonat, sirap, strösocker, kornmjöl och vetemjöl. Kryddat med ingefära och kanel.

Solen går ner tidigt bakom Flenberget, från fäboden sett och ett talesätt var att om man ser solnedgången i Södra Flenarna kan man gå till Mångberg och se solnedgången en gång till. Att solen gick ner tidigt var också en orsak till att vi gick till sängs tidigt, ofta senast vid 9-tiden. ”*Nej ä e bäst å gångg å lägg si anas bi ä snart fö sent å lägg si snart*” var ett uttryck Anna ibland hade, när hon tyckte att det var dags att avsluta dagen. Det sista som hände

på kvällen efter läggdags, var att Anna högt, från tarrsängen med de hemvävda förlåtarna, läste kvällsbön. Alltid »Gud som haver barnen kär« – allt medan ljuset från elden skapade rörelser i rummet och knastret från öppna spisen var de enda ljud som hördes. Ibland kunde man vakna på natten vid ljudet av att möss sprang över golvet i sitt sökande efter mat eller prasset av papper när mössen försökte komma åt något ätbart. Ingenting man upplevde som konstigt eller onormalt.

Anna använde sällan många ord för att förmedla sina åsikter. Men man behövde aldrig sväva i ovisshet över vad som gällde. Hon var på sitt sätt en auktoritet och normgivare utan att uttrycka det i ord. Alltid noga med att vi inte skulle döma andra och att det alltid fanns en berättelse bakom allas sätt att handla. Respekt för allt liv, såväl människor som djur och växter, var värden som fanns som en röd tråd i hennes uppfattning av tillvaron. Allt var ett lån man hade ansvar för att vårda och, när man gjort sin tid här i livet, lämna vidare.

När Anna var 39 år gifte hon sig med Bus Erik, från Busgården i Bengtsarvet. Erik hade tidigare varit gift i granngården i Kulåra. Hans tidigare hustru hade avlidit och han stod ensam med två döttrar. Tillsammans med Erik flyttade Anna och döttrarna från Kulåra till Bengtsarvet, där de sedan tillsammans levde sina liv. Sin ålder till trots fick Anna efter giftermålet tillsammans med Erik tre barn.

Bus Erik byggde på gården i Bengtsarvet en ladugård där de kunde ha sina kreatur, oftast två fjällkor, svartvita i teckningen och utan horn, och någon kalv. Kreaturen var också det som livet kretsade kring där flytten varje sommar till Södra Flenarna var årets höjdpunkter. Det var först i och med att den egna ladugården byggdes, som Anna kunde ha egna kor. Dessförinnan hade hon under ett antal år lånat kor över sommaren.

När det var slut på buförandet, kreaturen sålts och ladugården stod tom, upphörde också de dagliga rutiner som varit en bärande del i Annas liv och succesivt tappade hon allt mer orienteringen

i tillvaron. Sina sista år tillbringade Anna på Saxnäs vårdhem i Mora. Alltid med ett öppet och leende ansikte, även om tankarna inte längre fanns med, och alltid nära till ett lätt skratt, blev hon personalens favorit. Ofta kunde man, när man besökte henne, finna någon från personalen i färd med att kamma och fläta hennes långa vita hår.

Den 7 september år 2000 somnade Anna in i sällskap av sina nära. På Saxnäs vårdhem, avdelning Björkudden, finns i dag ett större fotografi i färg där Anna är med korna på gätning i Norra Flenarna och har tagit en rofylld paus medan korna betar i närheten.

Södra Flenarnas fäbod byggnadsminnesförklarades 1982, samma år som fäboddriften upphörde, något som inte hade kommit till stånd om inte Håll Anna och Bus Erik hållit fäbod-traditionerna vid liv så länge deras krafter räckte. Alltid måna om att fäboden skulle bevaras, att handkluvan pärt skulle läggas på taken och att ingenting fick förändras eller förstöras. Ett viktigt arv att förvalta och föra vidare för såväl nuvarande som framtida ägare till de olika gårdarna.

Fäboden är i dag öppen för alla, där besökare gärna kan stanna upp en stund och sända en tacksamhetens tanke till Anna och Erik i Hållgården. Till Svarf Elsie och Svarf Nils i Svarfgården. Till Smis Anna och Oskar i Smisgården. Och till alla, många, många andra som under århundraden brutit och odlat marken och byggt upp fäbodmiljön till det byggnadsminne det är i dag.

Rune Håll

Håll Anna var min faster